

ДИНАМИКА НА АЗ-КОНЦЕПЦИЯТА НА МОМИЧЕТА В ПОДРАСТВАЩА ВЪЗРАСТ

доц. д-р Йонка Стефанова Балтаджиева, БСУ

THE SELF-CONCEPT DYNAMICS OF TEENAGE GIRLS

Yonka Stefanova Baltadzhieva

Abstract: *The report reviews the results from the analysis of the Self-concept of 9- and 10-year-old girls and 13- and 14-year-old girls. The research was performed in 2008/2009, using the “Who am I” methods, with the participation of 100 girls. A content analysis of the received 1723 answers has been conducted. The analysis reveals the content of children’s ideas of themselves and the differences in self-descriptions and identifications at that age.*

Keywords: *Self-concept, content analysis, self-description, identification*

Целта на представеното изследване е да проучи динамиката в съдържанието на Аз-концепцията на момичета на 9 и 10 години и на 13 и 14 години. Предполага се, че промените, които настъпват на биологично, интелектуално и социално ниво при прехода от едната календарна възраст към другата са довели и до промени в съдържанието на Аз-концепцията.

Според А. Джизъл възрастта 9-10 години представлява „едновременно връх на детството и начало на юношеството” [по 8, с.194]. За него тази възраст е преходна и индивидът вече не е дете, но още не е и юноша. Според П. Остерийт тези две години от живота на детето имат своя специфика – те се характеризират с вече „изявено самоопределение и самокритика”, с интензивност на преживяванията и с известно напрежение, което е свързано със „зараждането на волята за контрол и господство” [8, с.194]. Детето на 9-10 години вече е уравновесено, спокойно, уверено в себе си, сигурно и адаптирано към света, който го заобикаля [8, с.194]. Затова и авторът определя деветата година като начало на периода на детската зрялост, период, който според него обхваща времето от 9 до 12 години от живота на детето.

П. Остерийт отделя няколко основни аспекта на психическото развитие през този период, които доказват неговата противоречивост и преходност: детето все още се интересува повече от хората и нещата, отколкото от самото себе си; все по-значимо става общуването с връстници, детето е „повече член на група, отколкото индивид”; осъзнава себе си „като ясно отделена личност”, полага усилия за утвърждаване и определяне на самия себе си; интелектуално се развива, „мисълта все повече се откъсва от конкретното” [7, с.194]. През деветата и десетата година вече се наблюдава по-интензивно физическо, когнитивно и социално развитие на момичетата. Вариациите в темпа и степента на физическия растеж могат да окажат влияние върху изграждането на образа на тялото /физическо Аз/ и на Аз-концепцията.

Проведените многобройни изследвания показват, че момичетата развиват и формират в голяма степен вербални навици [5, с.484]. Изследванията на академичните им способности в САЩ посочват, че момичетата показват добри знания в граматиката, в

писането и имат по-висока скорост на възприемане на информацията в сравнение с момчетата от тази възраст. Според К. Гилиган момчетата на 9-10 години показват увереност в себе си и притежават сравнително развито чувство за лична идентичност [по 5, с.484]. Според него момчетата и момичетата се учат да ценят различни човешки качества още от ранното детство. Момчетата се възпитават в стремеж към независимост и да ценят абстрактното мислене, момичетата – да бъдат грижливи и внимателни към нуждите на другите хора и да ценят добрите отношения с тях. Изследванията, проведени от Н. Айзенберг също показват, че момичетата на 10 години са по-грижливи и състрадателни от момчетата [по 5, с.536]. Половите различия в поведението, които се наблюдават в ранното детство се увеличават през училищния период.

Подрастващата възраст е преломен, критичен период в човешкото развитие, преходен период между детството и възрастността в конкретната културна среда [5]. В тази възраст се извършват много важни морфологични и функционални изменения - бърз растеж на тялото, развитие на репродуктивните органи, поява на вторични полови признаци [пак там]. Апогей на бързия растеж на височина при момичетата е 11-12-година. Към тринадесетата година се достига височината на възрастния, макар че индивидуалните различия в това отношение са много големи [10, с.131]. „Детето преди пубертета и юношата след него са различни на външен вид заради промените в стойката и пропорциите, както и заради развитието на първичните и вторичните полови белези” [по 10, с.130]. Според Ш. Бюлер могат да се отделят физически и психически пубертет [по 7, с.346]. Физическият пубертет настъпва при момичетата между 13-та и 15-та година, а психическите симптоми на преходната възраст се появяват по-рано – към 11-12 –годишна възраст.

Подрастващите отделят голямо внимание на своето тяло и това води до изменения и в Аз-образа. Безспорен факт е, че образът на тялото зависи от външния вид на индивида и неговата реакция спрямо този външен вид. Подрастващите изпитват едновременно интерес, възхищение и тревога по повод на телесните промени. Те постоянно сравняват своето тяло с някакъв еталон. Според Г. Крайг това е преди всичко културният идеал на тяхното време [5, с.594]. Момичетата показват най-ниска степен на удовлетвореност от външния си вид към 13-та година [пак там, с.570]. Сексуалността също е един от основните проблеми, с които се сблъскват и които трябва да разрешат подрастващите. Физическото развитие на момичетата и биологичното им съзряване предизвикват промени в отношенията им с членовете на техните семейства, главно с родителите. Момичетата се стремят към по-голяма независимост, към разчупване на моделите на поведение, налагани от по-възрастните.

Едновременно с физиологичните изменения настъпват и промени в когнитивните способности на подрастващите. Те се характеризират с развитие на абстрактното мисленето /мислене на нивото на формалните операции/ и формиране и използване на метакогнитивните навици [5, с.586]. Според Ж. Пиаже мислене на нивото на формалните операции освобождава подрастващите от съществуващите в даден момент конкретни условия на външната среда и интелектуалната обработка на информацията придобива абстрактен характер. Подрастващите развиват способността да мислят за възможности и перспективи, да планират и предвиждат, да формулират, проверяват и оценяват хипотези [пак там]. Формирането и развитието на метапознанието /на метакогнитивните умения/ им позволява да размишляват за своите собствени мисловни процеси и за мисленето на другите хора [5, с.588-592]. Именно рефлексията е един от първите признаци на ранното юношество. Подрастващите насочват погледа си към себе си, започват да се изследват по-внимателно и да се определят по различен начин. Съдържанието на тяхното мислене също се променя, то става по-широко по обем и по-сложно по структура. В резултат на това нараства склонността към самоанализ и самокритика и се появява нова форма на егоцентризъм /напр. персонален мит или

фантазия за намереното дете/. В края на периода той постепенно намалява и юношите осъзнават, че те не се намират в центъра на внимание на света. Но въпросът „Кой съм аз?“ определя личностното развитие през цялото юношество [10, с.134]. Според Е. Ериксън завоевание на юношеството е идентичността, а основната задача на този етап от психическото развитие на човека е цялостно осъзнаване на себе си и своето място в света [4].

Съществени промени настъпват и в социалния и емоционалния живот на подрастващите. Отново приемането в групата на връстниците е водещо във взаимоотношенията. Членството в групата подпомага чувството за собствена ценност [10, с.133]. „От момента, в който започнат да се борят за установяване на лична идентичност, която е независима от тази на родителите им, юношите все повече търсят връстниците си за сигурност и социална подкрепа...В седми клас приятелите от същия пол се възприемат като толкова подкрепящи, колкото и родителите...” [10, с.136]. Всеки подрастващ преживява емоционални конфликти, които са породени от промените в телесния образ, от очакваните роли и от взаимоотношенията с връстниците. Често срещани емоции в тази възраст са страх, гняв, вина, фрустрация и ревност [пак там].

Инструментарниум

Съдържанието на Аз-концепцията е изследвано чрез тест „Кой съм аз?“ [6]. Това е най-широко използваният метод за изследване на Аз-концепцията чрез свободни отговори. При самоописанието чрез думи се изразяват основни характеристики на самовъзприятието – ролеви, статусни, психологически характеристики на индивида, описание на имущество, жизнени цели и др.. Едни от тях са по-значими, други са по-малко значими за конкретната личност. Значимостта на елементите на самоописанието и тяхната йерархия могат да се променят под влияние на различни фактори – контекст, жизнен опит, момент. Такъв вид самоописание е начин да се охарактеризира неповторимостта на всяка личност [1]. Идентификациите на Аза чрез думи дават информация за многобройните роли, дейности, предмети и хора, с които личността се е „срастнала”, за съдържанията, чрез които субектът преживява себе си [6].

Постановка на изследването

Изследването е проведено през месеците октомври и декември 2008 и 2009 година. Използван е вариант на теста, приложим за деца, които вече умеят да пишат. Изследваните деца дават 20 описания на себе си /20 различни отговора на въпроса „Кой съм аз?“/ за определено време /20 минути/. Предполага се, че това са най-съществените елементи на тяхната представа за себе си, като се „изваждат” онези елементи на Аз-концепцията, които са ясни на съзнанието [3]. Получените отговори се обработват чрез контентанализ.

Обект на изследването

Изследването е проведено със 100 момичета на възраст 9-10 години и 13-14 години, които са ученици в трети и четвърти клас, и седми клас от гр. Бургас и гр. Сливен. Третокласниците и четвъртокласниците са 55, седмокласниците са 45.

Резултати

Получена е съвкупност 1723 отговори на въпроса „Кой съм аз?”. Съществува разлика в количеството отговори, дадени от момичета в двете възрастови групи. За по-малките момичета средният брой отговори е 17,5 думи, а за по-големите - 19 думи. Това показва, че известна част от по-малките деца са се затруднили да изпълнят поставената задача. Ще отбележим само, че тази разлика вероятно се дължи на посочените по-горе различия в протичане на психическото развитие в двете възрасти.

Всички отговори са подложени на контентанализ и са установени категориите с повече от един отговор. Анализът е направен поотделно за двете възрастови групи. В таблица №1 са представени обобщените категории, чрез които се описват момичета на 9-10 и 13-14 години. Те са сведени до 46 категории при по-големите и 42 категории при

по-малките, като най-малкият брой думи, които влизат в една категория са 3. Тази редукция се налага поради това, че категориите с по-висока честота на отговорите са поинформативни, а също и поради това, че съществуват думи, които са своеобразни и не влизат в категории [6]. Категориите, които подлежат на последващ контентанализ обобщават 677 думи /89%/ от 760 самоопределения на 13-14-годишните момичетата и 730 думи /76%/от 963 самоопределения на момичетата на 9 и 10 години.

Таблица №1

Момичета 13-14 години					Момичета 9-10 години			
№	категория	брой	%	вид	категория	брой	%	вид
1	обичам	272	36	с	обичам	208	21,5	с
2	мразя да	61	8	с	коса /цвят, дължина/	42	4,36	о
3	харесвам	46	6	с	искам да ...	40	4,15	с
4	не обичам	29	4	с	момиче	36	3,73	о
5	добра съм	20	2,6	с	очи /цвят/	35	3,63	о
6	момиче	19	2,5	о	ученичка	30	3,11	р
7	искам да....	14	2	с	приятелите ми са /аз съм приятел	26	2,7	о
8	приятелка	14	2	р	имам	25	2,6	о
9	красива	13	1,7	с	харесвам	25	2,6	с
10	не харесвам	12	1,6	с	висока/ниска	25	2,6	о
11	имам	12	1,6	о	красива/хубава	20	2,07	с
12	умна	9	1,2	с	добра	20	2,07	с
13	човек	9	1,2	о	слаба/пълна	19	2	о
14	инат,упорита	8	1,05	с	на..години съм	15	1,55	о
15	очите ми са....	8	1,05	о	мразя	14	1,45	с
16	усмихната	7	0,9	с	умна	14	1,45	с
17	мечтател/меч- тая	7	0,9	с	аз съм... /нещо/	11	1,14	о
18	на...години съм...	6		о	дете	9	0,93	о
19	амбициозна	6		с	мила	9	0,93	с
20	чувствителна	6		с	не обичам	8		с
21	срамежлива	6		с	любим цвят	8		о
22	ученичка	6		р	трудолюбива	8		с
23	играя на...	6		с	зайче	7		р
24	оптимист	5		с	родена съм на	6		о
25	слушам музика	5		с	не съм	6		о
26	цвят на косата	5		о	българка	6		о
27	любим учебен предмет	5		о	ученолюбива	6		с
28	не съм	4		с	танцувам	6		с
29	любим цвят	4		о	име /казвам се/	5		с
30	забавна	4		с	спортистка	5		р

31	любопитна	4		с	срамежлива	4		с
32	музикална	3		с	отличничка	4		с
33	обичлива	3		с	не харесвам	4		с
34	трудолюбива	3		с	звезда	3		р
35	родена съм....	3		о	математичка	3		р
36	ученолюбива	3		с	талантлива	3		с
37	жертвоготовна	3		с	рисувам	3		с
38	любимо животно	3		о	пища	3		с
39	помагам	3		с	забавна	3		с
40	позитивна	3		с	игрива	3		с
41	не съм нахална	3		с	училище	3		о
42	емоционална	3		с	любим филм	3		о
43	не понасям	3		с				
44	любими певци	3		с				
45	хобито ми е	3		с				
46	разсеян	3		с				

Категориите могат да бъдат разделени в две полярни групи – обективни и субективни самоописания, и една междинна група – ролеви самоописания [6]. Обективните самоописания включват характеристики, чрез които субектът отнася себе си към групи свойства или предмети, които са от обективно естество /пак там/. Терминът „обективни” в случая означава, че изследваното лице е уверено, че съответните свойства му принадлежат по един независим от него начин и то само ги констатира. Субективните самоопределения са свързани с групи, класове, черти, състояния и дейности. Ролевите самоописания се отнасят до приемането и изпълнението на определени очаквания и дейности. Съотношението между тези групи категории при двете изследвани групи е различно, когато се определя като процентна величина спрямо общия брой категории за всеки пол. При момичетата на 13 и 14 години се наблюдава по-голям процент субективни самоописания, а при момичетата на 9 и 10 години обективните и ролеви самоописания са все още 50%, т.е. по-големите момичета се идентифицират повече със състояния, с черти, а по-малките - с приемането и изпълнението на дейности.

Вид категории:	субективни	обективни	ролеви
Момичета – 13-14 години	34 – 74%	10 – 22%	2 – 0,4%
Момичета – 9-10 години	21 - 50%	16 – 38 %	5 – 12%

Момичетата на 9 и 10 години са фокусирани върху особеностите на своя външен вид – цвят на очите, цвят, форма и дължина на косата, красота, идентифицират се и с това, което искат да станат или да притежават. Момичетата на 13 и 14 години се идентифицират преди всичко със състояния и с качества /свойства на личността/, с черти, отколкото с приемането и изпълнението на дейности. Ясно се откроява появилата се вече рефлексия. Момичетата започват да се изследват по-внимателно и да се дефинират по различен начин [10, с.135]. Те по-дълбоко осъзнават отделеността си от другите и своята уникалност. Потвърждава се тезата, че преминаването през пубертета променя съдържанието на Аз-концепцията и се наблюдава „изместване към по-

абстрактни портрети” [10, с.135]. В самоописанията се включват личностни черти, емоции и лични убеждения. В самоописанията на по-големите момичета се откриват и седем от осемте аспекта на Аз-концепцията, отделени от С. Хартър [пак там]: академична компетентност; спортна компетентност; външен вид; социално приемане; близки приятелства; романтично привличани; поведение. Отсъства само професионалната компетентност, макар че се срещат самоопределения като „готвачка” и „художничка”, липсва и професионална ориентация, като представа за желана бъдеща реализация.

Поради това, че водеща дейност в тази възраст е ученето, момичетата и в двете възрастови групи се определят и чрез най-важната за тях социална роля – ученичка. В самоописанията се срещат и други аспекти на ученето и училището, с които те се свързват, които осъзнават и които вероятно са значими за тях – ученолюбив, отличник, любим учебен предмет, уча в училище...

Ясно различима е половата идентификация и самоопределението „момиче”, но при 9 и 10 годишните момичета все още се запазва и връзката с осъзнатата позиция на дете. Такова самоопределение „дете” се среща само при две от изследваните момичета от седми клас.

При смисловия анализ на категориите се приема, че количеството на даден отговор /брой отговори, попадащи в категорията/ е показател за нейната типичност. Най-многобройната категория описания започва с думата обичам, т.е. момичетата на 9 и 10 години и на 13 и 14 години се идентифицират с привързаността си и чувството на нежност, което изпитват към нещо или някого. Те са преди всичко преживяващи същества и осъзнават себе си като такива – обичта на децата към другите и вещите е огледална на обичта на другите към тях. В Български тълковен речник думата обичам има следните значения: изпитвам, чувствам обич към някого или нещо; имам влечение към нещо; приятно ми е да правя нещо, изпитвам удоволствие; ям или пия с удоволствие, с наслада [2].

При по-големите момичета 272 /36%/ от отговори започват с думата „обичам” и те много по-дълбоко се идентифицират с обекта на своята обич. Анализът на тази многобройна категория описания позволява да се направи тяхното последващо групиране в 18 категории, които включват 196 описания, или 72% от всички отговори, които започват с обичам. За по-малките момичета 208 от отговорите започват с „обичам”, категориите са 13 и включват 123 думи, т.е. 59% от всички отговори. Данните за двете групи изследвани лица са представени в таблица №2.

Таблица №2

Момичета 9 и 10 години			Момичета 13 и 14 години	
№	категория	Брой отговори	категория	Брой отговори
1	храна, напитки, да ям	18	приятелите и дейности свързани с тях	26
2	животни	16	семейството /родители, братя и сестри/	17
3	да рисувам	14	храна	16
4	да играя с приятели	14	да спортувам и спорта	15
5	да уча	12	да слушам музика	13
6	да чета	11	животните	13
7	да танцувам	7	компютри и дейности с тях	12
8	да играя на компютър	7	да пътувам	12
9	да гледам телевизия,	7	да рисувам	10

	филми			
10	да пея	5	да се грижа за себе си	10
11	да пиша	4	да пея	9
12	природата	4	да пазарувам	7
13	различни годишни сезони	4	да се разхождам	7
14			да гледам телевизия и филми	7
15			да ходя на плаж	6
16			различни учебни предмети	6
17			различни годишни сезони	6
18			да ходя на кафе	4

Тези данните показват, че момичетата на 9 и 10 години обичат да учат, да четат, да танцуват, да пеят и като че ли най-много обичат храната. Те обичат и игрите с приятели. За момичетата на 13 и 14 години най-значими и най-силно емоционални са приятелските връзки /разходките с приятелки, купоните с връстници/ Те ценят приятелските взаимоотношения и се стремят към създаване на нови връзки. Приятелите са тези, с които те споделят тайни, чувства, идеи, чийто одобрение те търсят и зачитат в много по-голяма степен от родителското. Всички обичат компютрите и дейностите с тях, животните и природата. В по-късната възраст има и ясно осъзната и вербализирана връзка със семейството и неговите членове.

Анализът на самоопределенията, които започват с „харесвам” /аз съм това, което харесвам и обичам/ показват, че подрастващите момичета на 13 и 14 години харесват себе си и някои свои външни белези – очи, устни, лице, външността си като цяло. Те харесват да бъдат със семейството си, както и семейните празници. Прави впечатление, че харесването е свързано и с по-задълбочен анализ и осъзнаване на личната уникалност – „харесвам се такава, каквата съм”; „харесвам се като човек”; „харесвам в себе си, че не съм егоист”. Разгръщащата се сексуалност и биологическото съзряване вече насочват вниманието на момичетата към другия пол и те го изказват с думи – харесват момчета. Момичетата на 9 и 10 години също отделят и възприемат външните белези на своето тяло, сравняват се с културния еталон на своето време и се определят като „красиви”, но все още липсва оценъчният компонент, който се съдържа в израза „харесвам в себе си...”, липсва по-задълбочения самоанализ.

Какво не обичат и какво мразят момичетата на 13 и 14 години? Те мразят лъжата и лицемерието като явление и лъжците и лицемерите, т.е. хората, които са носители на това явление. Те мразят да ги лъжат, т.е. самите те да са обект на явлението, то да е насочено срещу тях. Омраза в тях предизвикват и хората, които се перчат и правят на интересни. Анализът показва, че момичетата на 13 и 14 години най-силно мразят и най-малко обичат „действия, които са насочени срещу тяхната личност” /да ме дразнят, да ме лъжат, да ми се карат, да ме командват/ и тези личностни качества на другите хора, които „изкривяват общуването” с тях /използватичите, лицемерите и предателите, алчните, високомерните, когато някой се фука /. Може да се предположи, че те не желаят да ги притежават, осъзнават, че са социално неприемливи, но не осъзнават и не искат да приемат тяхното присъствие в собственото си поведение.

Изводи

Контентанализът на детските самоописания в проведеното изследване ни дава възможност да определим кои особености на осъзнаваната детска личност са с най-голяма честота на поява и поради това с най-висока степен на значимост в „обобщения

детски автопортрет” на момичетата на 9 и 10 години и на 13 и 14 години и каква е динамиката в съдържанието на тяхната Аз-концепция..

Момичето на 9 и 10 години преди всичко обича и не обича, както и мрази. На второ място то има определени физически характеристики /измерения/, които го локализиращат в пространството и го правят различно от другите, и които то оценява през определени и вече усвоени еталони за красиво и грозно. На трето място в себепознанието се открояват моралните качества и оценки, със същата тежест са и характеристиките, които са свързани с ученето и училището. Половата идентификация заема пето място.

Момичето на 13 и 14 години също преди всичко обича и не обича, както и мрази. То мрази да не се зачита неговото „Аз”. В себепознанието се открояват моралните качества и оценки, които са свързани с човешкото общуване. Със същата тежест са и характеристиките, които се отнасят до ученето и училището. Половата идентификация заема водещо място в себепредставата. В съдържанието на Аз-концепцията на 13-14-годишните момичета са включени предимно самоописания, които имат субективен характер, ясно се откроява развитието на рефлексията и нарасналата склонност към самоанализ.

Динамиката в съдържанието на Аз-концепцията на подрастващите момичета е по посока на увеличаване на субективните самоописания /личностни качества, черти, състояния, емоции/ и по-абстрактни автопортрети.

Литература

1. Бернс, Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М., 1986.
2. Български тълковен речник. С., 2008.
3. Дилова, М. Експериментална психология на себепознанието. С., 2008.
4. Ериксън, Е. Идентитетност – младост и криза. С., 1996.
5. Крайг, Г. Психология развития. СПб., 2002.
6. Минчев, Б., Д. Стефанова. Тест „Кой съм Аз?” при деца в средно детство. – В: Ръководство за изследване на детето. С., 2002.
7. Обухова, Л. Ф., Возрастная психология. М., 1999.
8. Остерийт, П. Въведение в детската психология. С., 2007.
9. Сиймън, Дж., Д. Кенрик. Психология. С., 2000.
10. Славин, Р. Педагогическа психология. С., 2004.